

ELŻBIETA JASZCZYSZYN, EMILIA JAKUBOWSKA

Uniwersytet w Białymstoku

WYCHOWANIE OBYWATELSKIE I SPOŁECZNE W KLASACH I-III SZKOŁY PODSTAWOWEJ

Wychowanie młodego pokolenia w duchu miłości Ojczyzny ma wielkie znaczenie dla przyszłości narodu. Nie można bowiem służyć dobrze narodowi, nie znając jego dziejów, bogatej tradycji i kultury. Polska potrzebuje ludzi otwartych na świat, ale kochających swój rodzinny kraj.

Jan Paweł II (1999)

Abstrakt: Obecnie każdy człowiek staje wobec konieczności udzielania odpowiedzi na wiele pytań dotyczących trudnego i złożonego procesu kształtowania swojej tożsamości. Należy więc dbać o prowadzenie wychowania obywatelskiego i społecznego już na etapie najwcześniejszej edukacji. Czyni się to poprzez przekazywanie dziedzictwa kulturowego z uwzględnieniem kultury regionu, poszanowania tradycji narodowej oraz szacunku dla historii i teraźniejszości własnego kraju.

Kształtowanie postaw obywatelskich i społecznych uczniów w edukacji wczesnoszkolnej to jedno z fundamentalnych zadań polskiej szkoły. Uznaje się, że od jego wykonania zależy m.in. sposób rozumienia i wypełniania w dorosłym życiu roli obywatela, istnienie lub brak więzi z krajem ojczystym czy godne reprezentowanie Polski poza jej granicami. Dzięki warunkom do wszechstronnego rozwoju uczniów można wychowywać przyszłe pokolenie świadome swoich korzeni, a jednocześnie potrafiące odnaleźć się w Europie i świecie.

Słowa kluczowe: wychowanie obywatelskie, dziecko w młodszy wieku szkolnym, kompetencje obywatelskie i społeczne

WPROWADZENIE

W dobie postępującej globalizacji, ale i kontestowania tego procesu, warto pielęgnować ideę wychowywania dzieci w duchu obywatelskości, patriotyzmu, poszanowania tradycji narodowej oraz własnego kraju. Dzięki przekazywaniu dziedzictwa kulturowego z uwzględnieniem kultury regionu, rozwijaniu tożsamości narodowej oraz trosce o wszechstronny rozwój osobowości uczniów wychowują się kolejne pokolenia Polaków świadomych własnych korzeni i jednocześnie potrafiących odnaleźć się w Europie i świecie. Obserwujemy przeobrażenia koncepcji obywatelstwa w państwie narodowym (Hildebrandt-Wypych 2012, s. 104–109) i dylematy tożsamościowe pojawiające się w zglobalizowanym świecie. Wywoływane są one doświadczeniem przez ludzi (szczególnie młodych) zmian kulturowych. Zdaniem Margaret S. Branson (1998) wiele instytucji oddziałuje wzmacniająco na rozwój wiedzy i umiejętności członków społeczeństwa oraz na wypełnianie ich obywatelskich powinności. Rodzina, instytucje religijne, media i różne grupy wspólnotowe są środowiskami silnie modelującymi zachowania jednostek. Jednak to szkoły ponoszą szczególną, uwarunkowaną historycznie odpowiedzialność za rozwój kompetencji obywatelskich. Mogą one spełniać swój obowiązek poprzez edukację formalną i nieformalną, poczynając od wczesnego wieku szkolnego, i kontynuować ten rodzaj pracy z uczniami w ciągu ich całego procesu edukacyjnego (Branson 1998, s. 7). Uwzględniając rozważany kontekst społeczeństwa pluralistycznego, można postawić tezę, iż polska szkoła podejmuje działania obejmujące swoim zakresem wychowanie obywatelskie i społeczne. W założeniu kroki te mają rozwijać tożsamość narodową tworzoną na gruncie miłości do „małej” i „wielkiej” ojczyzny oraz uświadamiać uczniom, że bycie Polakiem oznacza również bycie Europejczykiem (Kowalińska 2007, s. 3).

Formowanie postawy obywatelskiej i promowane pożądanego społecznie zachowań wśród uczniów to podstawowe zadania, które zostały powierzone szkole. Wykonywanie ich ma odbywać się systematycznie na wszystkich szczeblach kształcenia. Spełnianie obowiązku, jakim jest kształtowanie postaw obywatelskich dzieci, wymaga odwoływania się w pracy szkoły do: tradycji narodu, szerzenia umiłowania ziemi rodzinnej, a także rozwijania chęci osiągnięcia celów, które stawiane są przed każdym obywatelem. Warto w tym miejscu nadmienić, iż współczesny patriotyzm nie polega wyłącznie na obronie kraju przed wrogiem zewnętrznym, ale wyraża się głównie poprzez zaangażowanie we wszystko, co dotyczy spraw i potrzeb narodu oraz państwa. Wiąże się z rzetelnym i aktywnym wypełnianiem obowiązków obywatelskich. W związku z tym głównym zadaniem nauczycieli jest praktyczne przygotowywanie uczniów do pełnienia roli obywatela. Działania powinny dotyczyć stopniowego włączania wychowanków w życie społeczności lokalnej, a następnie

regionu i całego kraju. Za niezwykle istotne uznaje się stwarzanie uczniom możliwości zdobywania nie tylko rzetelnej wiedzy, ale także praktycznych obywatelskich i społecznych doświadczeń. Dlatego na szkołę jako instytucję oświatową nałożono obowiązek organizowania różnych form aktywności sprzyjających nabywaniu przez uczniów kompetencji obywatelskich i społecznych (Korzeniowski, Machałek 2011, s. 14). Powinność ta wynika z *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*, w preambule której ustawodawca zamieścił następujący zapis:

Oświata w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa [...]. Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności.

Rozważania na temat wychowania obywatelskiego w młodszym wieku szkolnym mają istotne znaczenie naukowe i społeczne. W ostatnich latach zauważa się wzrost rangi wychowania obywatelskiego w szkolnych programach nauczania oraz edukację nastawioną przede wszystkim na budowanie więzi ze wspólnotą lokalną, regionalną, narodową i europejską. Potwierdzeniem takiego postrzegania zachodzących procesów społecznych było np. ogłoszenie roku 2005 Europejskim Rokiem Edukacji Obywatelskiej. Decyzję tę podjęła Komisja Europejska, która za priorytet uznała rozwijanie obywatelstwa. Kolejnym dokumentem wpisującym się w nurt myślenia o obywatelskości jest *Deklaracja o wychowaniu patriotycznym młodzieży* ogłoszona przez polskie Ministerstwo Edukacji Narodowej i Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego podczas ogólnopolskiej inauguracji roku szkolnego 2007/2008. W deklaracji tej podkreślono wysoką rangę wychowania obywatelskiego młodego pokolenia i zapewniono pełne poparcie obydwu ministerstw dla inicjatyw, które służą budowaniu i umacnianiu społeczeństwa obywatelskiego. Z w raporcie *Wychowanie obywatelskie w szkołach w Europie* (2005) znaleźć można postulat wprowadzenia wychowania obywatelskiego już w pierwszych latach nauki szkolnej.

W 2006 roku w *Zaleceniach Parlamentu Europejskiego i Rady Europy* (2006/962/WE) określono nowe umiejętności podstawowe zdobywane w procesie uczenia się przez całe życie. W tym celu sporządzono dokument *Kompetencje kluczowe – europejskie ramy odniesienia*, zgodnie z którym wszyscy potrzebują kompetencji do samorealizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem oraz integracji społecznej. Opracowano też szczegółową listę wskaźników wiedzy, umiejętności,

postaw i wartości składających się na kompetencje obywatelskie (*Zalecenia Parlamentu Europejskiego...* 2006):

- wiedza: prawa człowieka i odpowiedzialność, sprawiedliwość, równość, wiedza historyczna, aktualne problemy polityczne i społeczne, świadomość różnorodności i tożsamości kulturowych;
- umiejętności: świadome podejmowanie decyzji, zdolność do efektywnego angażowania się wraz z innymi ludźmi w działania publiczne, wykazywanie solidarności, rozwiązywanie konfliktów, krytyczna i twórcza refleksja, zdolność wpływania na społeczeństwo i politykę, autonomia, kreatywność, umiejętność debaty i aktywnego słuchania;
- postawy: pozytywny stosunek i zaufanie do polityki, skuteczność polityczna, autonomia i samodzielność, elastyczność, uznanie i zrozumienie różnic w systemach wartości różnych religii i grup etnicznych, włączanie się do życia społecznego jako aktywnych obywateli;
- wartości: prawa człowieka, demokracja, równość płci, pokojowe nastawienie do innych obywateli, uczciwość i sprawiedliwość, zaangażowanie w sprawy społeczne i polityczne.

Nieodzowne jest więc tworzenie takich sytuacji wychowawczych, w których uczestnictwo pomoże dzieciom i młodzieży osiągać coraz wyższe poziomy dojrzałości intelektualnej, moralnej i społecznej.

WYCHOWANIE OBYWATELSKIE I SPOŁECZNE JAKO KOMPETENCJA KLUCZOWA

Zmiany zachodzące we współczesnych społeczeństwach, szczególnie te spowodowane przyspieszeniem technologicznym i procesami społecznymi, miały wpływ na pojawienie się wymogu posiadania pewnego zbioru kompetencji niezmiernie istotnych w codziennym funkcjonowaniu każdego człowieka, niezależnie od jego pochodzenia, wieku, rasy czy wielu innych czynników. Dlatego kształtowanie różnorodnych kompetencji dzieci wydaje się zadaniem, którego w edukacji pominąć nie można, ponieważ uznaje się, że są one „niezbędne w samodzielnym, odpowiedzialnym i pomyślnym życiu” (Smoczyńska 2005, s. 14).

Jak wynika z treści dokumentu *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie – Europejskie Ramy Odniesienie – DG Edukacja i Kultura* (2006):

kompetencje obywatelskie przygotowują osoby do pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim w oparciu o znajomość pojęć i struktur społecznych i politycznych oraz poczucie się do aktywnego i demokratycznego uczestnictwa. Podkreśla

się, że fundamentem pozytywnej postawy obywatelskiej jest [...] pełne poszanowanie praw człowieka, w tym równości, jako podstawy demokracji, uznanie i zrozumienie różnic w systemach wartości różnych religii i grup etnicznych. Jest to wykazywanie poczucia przynależności do własnego otoczenia, kraju, Unii Europejskiej i Europy jako całości oraz do świata, jak i gotowość do uczestnictwa w demokratycznym podejmowaniu decyzji na wszystkich poziomach. Postawa ta [...] obejmuje wykazywanie się poczuciem obowiązku, jak i okazywanie zrozumienia i poszanowania wspólnych wartości niezbędnych do zapewnienia spójności wspólnoty, takich jak respektowanie demokratycznych zasad.

Według Anny Smoczyńskiej kompetencje społeczne „odnoszą się do nawiązywania i podtrzymywania relacji osobistych i zawodowych poprzez właściwą komunikację, pracę w zespole, umiejętności językowe oraz poszanowanie innych kultur i tradycji” (Smoczyńska 2005, s. 17). Szczególnie istotną w omawianej kompetencji jest wiążąca się z nią postawa obywatelska. Dotyczy ona aktywnego i w pełni świadomego udzielania się jednostki w społeczeństwie. Mieszkańcy całej Europy są członkami wielu społeczności: od najmniejszej – lokalnej, regionalnej – przez krajową po największą – międzynarodową. Każdej ze społeczności przyporządkowana jest inna tożsamość, choć często zawierająca w sobie elementy tożsamości innych grup. „Zaangażowanie obywatelskie opiera się na znajomości własnych praw i obowiązków jako członka danej społeczności, ale również na zaufaniu niezbędnym z punktu widzenia realizacji tych praw i obowiązków” (Smoczyńska 2005, s. 17).

Charakteryzując kompetencje społeczne i obywatelskie, warto dodać, iż dotyczą one wiedzy o:

związku stylu życia jednostki i jej rodziny z ich poziomem zdrowia fizycznego i psychicznego; różnych zasadach postępowania i zachowania, które są przyjęte w różnych społeczeństwach i środowiskach oraz ich wpływie na relacje interpersonalne; życiu społecznym środowisk, które jest regulowane poprzez interpretację podstawowych pojęć dotyczących osób, grup, organizacji zawodowych, równości płci i braku dyskryminacji członków społeczeństwa; [...] głównych wydarzeniach współczesnych i historycznych; treści celów i wartości, jakimi kierują się europejskie ruchy społeczne i polityczne; integracji europejskiej, strukturach UE i związku z ich głównymi celami i wartościami; różnorodności tożsamości i odmienności kulturowej w Europie (Dudel 2013, s. 21).

POJĘCIE WYCHOWANIA OBYWATELSKIEGO

Dobrochna Hildebrandt-Wypych (2012, s. 94–95) zwróciła uwagę na pojawienie się sytuacji, w której zróżnicowanie interpretacyjne pojęcia *obywatelstwo* powoduje, iż „konstruowana w przestrzeni publicznej koncepcja edukacji obywatelskiej wystawiona jest na wiele napięć i niejasności”. David H. Kamens, odwołując się w swojej książce do charakterystyki koncepcji obywatelstwa, sygnalizuje pojawienie się następujących procesów:

- systematyczne zmniejszanie się obowiązków wobec państwa z jednoczesnym zwiększaniem się możliwości (działań) w społeczeństwie obywatelskim,
- stawanie się przyjętego „normatywnego wzorca” obywatela bardziej otwartym na różnego rodzaju zróżnicowanie i odmienności,
- komplikowanie społecznych tożsamości obywateli: od lokalnych i narodowych po kosmopolityczne, m.in. obywatelstwa globalnego i europejskiego (Kamens 2012, s. 190; Hildebrandt-Wypych 2012, s. 96).

Obywatelskość może być rozumiana na wiele sposobów. W dyskursach edukacyjnych podkreśla się, iż różnorakie modele edukacji społecznej sprzyjają formowaniu rozmaitych typów obywatela. Koncepcja maksymalnego i minimalnego obywatelstwa autorstwa Thomasa McLaughlina (1992) jest przykładem analizy demokratycznej przynależności państwowej. Jej konstrukcja opiera się na czterech następujących wymiarach:

- tożsamościowym wymiarze obywatelstwa – obywatelstwo jako nazwa i status prawny *versus* obywatelstwo jako treść tożsamości;
- zestawie cnót kluczowych dla obywatelstwa – skoncentrowanie się na prywatności i odpowiedzialności za sprawy lokalne *versus* ekstensywne definiowanie obywatelskiej odpowiedzialności i aktywnego działania na rzecz generalnej poprawy warunków społecznych;
- zaangażowaniu politycznym – pasywność, apolityczność obywatela skoncentrowanego na prywatności, którego zaangażowanie ograniczone jest do udziału w wyborach *versus* aktywność obywatela aktywnie i krytycznie włączającego się w życie społeczne i polityczne;
- jednostkowych przekonaniach o istniejących warunkach społecznych – istniejące stosunki społeczne przyjmowane są bezkrytycznie, a występujące nierówności społeczne ignorowane lub uzasadniane zróżnicowaniem umiejętności i uzdolnień jednostki *versus* spoglądanie na strukturę społeczną i sytuację grup defaworyzowanych krytycznie i podkreślanie konieczności podejmowania decyzji na rzecz zwiększenia ich uczestnictwa

w życiu społecznym, ekonomicznym i politycznym (Hildebrandt-Wypych 2012, s. 115–116).

Powyższy podział może służyć jako punkt odniesienia do analiz dotyczących tego, ku jakim wymiarom w edukacji dzieci zmierzamy. Tak więc na etapie szkoły podstawowej dominują elementy wychowania narodowego (tożsamościowego), nauka języka, obyczajów, tradycji historycznej itp., mające na celu kształtowanie poczucia wspólnoty i elementarnej świadomości towarzyszącej życiu w danej społeczności. Na stadia planowanych oddziaływań wychowawczych składają się dwa elementy: (1) umysłowy – przekazujący atrybuty wiedzy (społecznej, politycznej, prawnej, gospodarczej) i budowanych na jej bazie umiejętności oraz (2) moralny – kształtujący postawy obywatelskie, prospołeczne. Element umysłowy tworzy fundament rozwoju moralnego (Karbowniczek 2014, s. 278). Celem wychowania obywatelskiego i społecznego jest więc przyczynienie się do tego, by dzieci czuły się obywatelami, myślały o miejscowościach, w których żyją, i pielęgnowały więź z nimi. Ułatwia to zaangażowanie obywatelskie w dalszym życiu, dlatego tak ważne pozostaje ciągle zdobywanie wiedzy o swoim regionie i rodzinnym gnieździe. Odkrywanie zasobów tkwiących w społecznościach stanowi przecież podstawę budowania więzi ze wspólnotą lokalną i regionalną.

Użytecznym punktem odniesienia do prowadzonych w niniejszym tekście analiz są początki wychowania obywatelskiego w Polsce. Wiedzy o bogatych tradycjach i doświadczeniach w dziedzinie wychowania obywatelskiego dostarcza wiele przedsięwzięć podejmowanych w sferze edukacyjnej (zob. Kryńska i in. 2014, s. 67–291). Sięgając po te rozwiązania, można stwierdzić, że już w czasach historycznie odległych wskazywano na konieczność i znaczenie wychowania obywatelskiego, które ma łączyć cele wychowania młodego pokolenia z celami państwa. Stanisław Staszic podkreślał, że edukacja powinna służyć interesom rządu (Staszic 1948, s. 23). Aktualnie, w spluralizowanym i zindywidualizowanym społeczeństwie, nadal podkreślane jest fundamentalne zadanie szkoły – permanentne doprecyzowywanie, „jaką treścią wypełni ona swą kluczową misję: kształcenia »dobrych obywateli«” (Hildebrandt-Wypych 2012, s. 96).

Wincenty Okoń (2007) uważa, że wychowanie obywatelskie to składnik wychowania obejmujący ogół oddziaływań wychowawczych oraz działalność własną wychowanków w celu uświadomienia im mechanizmów funkcjonowania nowoczesnego państwa, tudzież obowiązków i praw obywateli tego państwa, a zarazem wdrożenia do wykonywania czekających ich obowiązków oraz do korzystania z przysługujących im praw. Wychowanie obywatelskie obejmuje zarówno oddziaływanie o charakterze poznawczo-emocjonalnym zmierzające do ukształtowania poglądu na świat oraz uczuć i postaw społecznych, obywatelskich i patriotycznych,

kształcenie i wychowanie w szkole podstawowej sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest m.in. wzmacnianie poczucia tożsamości narodowej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat. Szkoła dba o wychowanie dzieci i młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka [...] (*Podstawa programowa...* 2017, s. 14).

Są to sformułowania o charakterze ogólnym, w dalszej części dokumentów uszczegółowione.

W ramach edukacji wczesnoszkolnej realizowanej w formie kształcenia zintegrowanego (*Podstawa programowa...* 2014, s. 14) wymienia się m.in. następujące zadania związane z wychowaniem obywatelskim ucznia kończącego klasę III: „potrafi wymienić status administracyjny swojej miejscowości (wieś, miasto)”; „wie, czym zajmuje się np. kolejarz, aptekarz, policjant, weterynarz”; „potrafi powiadomić dorosłych o wypadku, zagrożeniu, niebezpieczeństwie; zna numery telefonów: pogotowia ratunkowego, straży pożarnej, policji oraz ogólnopolski numer alarmowy 112”, ale też „ma rozeznanie, że pieniądze otrzymuje się za pracę; rozumie, co to jest sytuacja ekonomiczna rodziny, i wie, że trzeba do niej dostosować swe oczekiwania”; „wie, jakiej jest narodowości, że mieszka w Polsce, a Polska znajduje się w Europie; zna symbole narodowe (barwy, godło, hymn narodowy), [...] rozpoznaje flagę i hymn Unii Europejskiej”. Uczeń kończący klasę III szkoły podstawowej w świetle podstawy programowej zarówno z 2014, jak i 2017 roku: jest tolerancyjny wobec osób innej narodowości, tradycji kulturowej itp.; wie, że wszyscy ludzie mają różne prawa; zna prawa ucznia i jego obowiązki (w tym zasady bycia dobrym kolegą), respektuje je; uczestniczy w szkolnych wydarzeniach; zna najbliższą okolicę, jej ważniejsze obiekty, tradycje; wie, w jakim regionie mieszka; uczestniczy w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność; wie, jak ważna jest praca w życiu człowieka; wie, jaki zawód wykonują jego najbliżsi i znajomi; zna zagrożenia ze strony ludzi; orientuje się w tym, że są ludzie szczególnie zasłużeni dla miejscowości, w której mieszka, dla Polski i świata. Podstawa programowa stanowi odniesienie do rzeczywistych działań nauczyciela, który ma wybrać lub opracować program nauczania, i który będzie ją realizował, a nawet wykraczał poza zawarte w niej treści.

Wychowanie obywatelskie potrzebuje stosowania niestandardowych form organizacyjnych na zajęciach, aby nie polegały one jedynie na gromadzeniu faktów, ale prowadziły do nabywania umiejętności praktycznego zastosowania wiedzy. Odpowiedni dobór metod, form i technik pracy pozwoli nauczycielowi na pobudzenie i wykorzystanie aktywności uczniów, a także spowoduje wzrost zainteresowania poruszonymi zagadnieniami. Na szczególną uwagę zasługują metody aktywizujące,

takie jak: dyskusja, burza mózgów, metoda sytuacyjna, studium przypadku i drama (Kosińska, Zamorska 2001, s. 8–9), oraz bogate środki dydaktyczne, różnorodne formy organizacyjne (nie tylko zajęcia grupowe, lecz także pozalekcyjne i pozaszkolne, np. wycieczki). Stwarzają one uczniom możliwość aktywnego uczestnictwa w zajęciach, nabywania umiejętności publicznego, kulturalnego wypowiedzenia się i konfrontowania swoich poglądów z poglądami innych osób, a także rozwijania i umacniania podstawowych wartości moralnych i obywatelskich, m.in. odpowiedzialności, koleżeństwa, tolerancji, oraz znajomości praw i obowiązków obywatelskich w zakresie demokracji, poszanowania praw człowieka, solidarności i zaangażowania w sprawy publiczne (*Wychowanie obywatelskie w szkołach...* 2013). Opanowanie niektórych zagadnień wymaga pracy z tekstem kształtującej umiejętność czytania ze zrozumieniem i posługiwania się źródłami. Pobudzając uczniów do myślenia twórczego i samodzielnego, nauczyciel stymuluje ich aktywność intelektualną. Tradycyjne metody nauczania powinny być niewielkim, choć niekiedy koniecznym uzupełnieniem zajęć. Ciekawe, krótkie opowiadanie, analiza i interpretacja ilustracji mogą przynieść wiele korzyści i być ważnymi elementami zajęć prowadzonych metodami aktywizującymi (np. metodą projektu). Nie można pominąć w tych rozważaniach nowoczesnych sposobów pracy powiązanych z technologią cyfrową, np.:

- modelu pracy BYOD (Bring Your Own Device), w Polsce znanego jako „Przynies własne urządzenie” (do szkoły) i rozszerzonej rzeczywistości w klasie;
- kształcenia kompetencji językowych, społecznych i cyfrowych z wykorzystaniem bloga;
- zdobywania wiedzy o świecie poprzez gamifikację;
- stosowania lekcji odwróconej;
- przeprowadzania zajęć WebQuest;
- wykorzystywania metody TRIZ (Teorii Rozwiązywania Innowacyjnych Zadań) oraz narzędzi Lapbook, Google Street View (edunews.pl).

PODSUMOWANIE

Wychowanie obywatelskie jest jednym z obszarów celowego i świadomego kształtowania osobowości młodego pokolenia, formowania postaw jednostki w stosunku do własnego społeczeństwa i analizowania spraw związanych z miejscem tego społeczeństwa w świecie. Ma własną problematykę – mieszczą się w niej: poczucie przynależności do określonej grupy narodowej, wpajanie szacunku i przywiązania do tradycji własnego narodu, jego osiągnięć, kultury, języka kraju ojczystego i ludzi,

którzy go zamieszkują (Nikitorowicz 2009). Wieloaspektowe poznawanie tego, co najbliższe, budzenie świadomości własnych korzeni, własnej tożsamości daje szansę na naturalne dorosnięcie człowieka od „małej” do „dużej” ojczyzny. Ewolucja postaw ku uczestnictwu w życiu publicznym i aktywnym korzystaniu ze swoich praw publicznych (McLaughlin 2012), o intensywności określanej indywidualnie, może ujawnić się pod warunkiem zaakceptowania przez różne grupy społeczne porozumienia co do cnót publicznych, które powinny być przekazywane uczniom (Hildebrandt-Wypych 2012, s. 117; Kryńska i in. 2014). Zdaniem Dobrochny Hildebrandt-Wypych (2012, s. 122) kluczowym zadaniem szkoły w sferze edukacji obywatelskiej wydaje się utrzymanie równowagi między skoncentrowaniem na budowaniu tożsamości narodowej a przyjęciem różnorodności jako konstytutywnej cechy współczesnych społeczeństw.

LITERATURA

- Branson M.S., 1998, *The Role of Civic Education: A Forthcoming Education Policy Task Force Position Paper from the Communitarian Network*. Waszyngton, D.C., Center for Civic Education.
- Citizenship Education at School in Europe*, 2005. Warszawa, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Cyilkowska-Nowak M., 1998, *Edukacja obywatelska w szkołach Wielkiej Brytanii, Francji i Polski*. W: Z. Melosik, K. Przyszczypkowski (red.), *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*. Toruń–Poznań, Wydawnictwo Edytor.
- Dudel B., 2013, *Istota i rodzaje kompetencji kluczowych*. W: J. Uszyńska-Jarmoc, B. Dudel, M. Głowska-Sołdatow (red.), *Rozwijanie kompetencji kluczowych uczniów w procesie edukacji wczesnoszkolnej*. Kraków–Białystok, Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Hildebrandt-Wypych D., 2012, *Edukacja obywatelska w świetle współczesnych przemian koncepcji obywatelstwa w państwie narodowym*, „Studia Edukacyjne”, nr 2, 95–123.
- Huddleston E., Garabagiu A. (red.), 2005, *Edukacja obywatelska 2001–2004. Poradnik szkolenia nauczycieli edukacji obywatelskiej i praw człowieka*, opublikowano: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Documents/2004_44%20_Tool%203TTPolishdraft_en.pdf [dostęp 10.05.2013].
- Jakubiak K., 1999, *Idea wychowania obywatelskiego w polskiej myśli pedagogicznej przelomu XIX/XX wieku oraz okresu Drugiej Rzeczypospolitej*. W: W. Wojdyła

Wychowanie obywatelskie w szkołach w Europie, opublikowano: http://www.eurydice.org/News/Communique/pl/PR055_PL.pdf [dostęp 10.05.2013].

Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), 2006. Dz. Urz. UE L394/10.

CIVIC SOCIAL EDUCATION IN THE FIRST, SECOND AND THIRD GRADE OF PRIMARY SCHOOL

Abstract: Nowadays everyone faces the necessity to answer many questions concerning the difficult and complex processes shaping one's identity. Therefore, civic and social education should be promoted from a young age. This can be accomplished by passing on cultural heritage and regional culture to children as well as by teaching them respect for national traditions and for their country.

Shaping civic and social attitudes in students at an early school age is one of the main tasks of the Polish school. The future of our country depends on that. With the presence of conditions allowing the comprehensive development of the students, future generations may be raised as people aware of their roots, who can find their way in Europe and the world as well.

Keywords: civic education, child in the early stages of education process, civic and social competence